

Bevezetés

Krúdy Gyula Palotai álmok című regényének olvasásába

„A regényesség a valóságból visszahúzódtott érintetlen, titkos éjszakai álmokba, amint egykor az antik világ istenei elbujdostak a járatlan erdőségekbe.”

(Krúdy Gyula)

A félmúltat megjelenítő, álmokat megszólaltató Krúdy beszédes című regénye valójában az ellenponttal operáló epikai szerkesztést reprezentálja, amely átírni látszik a Jókaitól tanultakat, és téridős játékaival a magyar regényt hasonló világirodalmi példákkal lépteti párbeszédbe. A regénycímmel már jelződik a viszonylag sovány történetet elbeszélő epikus magatartás ambivalenciája: nevezetesen a jelző konkrét helyszínre utal, olyanra, amelyet a kutatás részint teljes joggal hozott kapcsolatba a Krúdy-életrajzzal, illetőleg szűkebben érve: családi vonatkozásaival, a legendássá-mitikussá növesztett nagymama, Radics Mária révén, részint az életművet behálózó tematikai (helyrajzi, „tájföldrajzi”, egyben jelképesse növvő) vonatkozásai által a Krúdy-életmű egy vonulatába lépteti be a kisp prózából és regényből álló „együttest”. Azaz: Palota (Várpalota) egyfelől a nagymama révén a mesemondás forrása, a mesei (állandó) jelenlét, a mind inkább fikcionálódó történetek „térídeje”, másfelől viszont a mesemondás mikéntjének előtérbe kerülésével párhuzamosan egy vidék beíródása a 20. századi (magyar) epikába, még-hozzá oly módon, hogy nem az elbeszélő megbízhatatlanságára, hanem a mnemotechnikai változásokra derül fény, az egykori események újra-elbeszélésekor. Az elbeszélői pozíció ugyan nem marad teljesen érintetlen a körülmények alakulásakor, viszont az elbeszéléshez szüntelen hozzáadódik a körülmények alakulásának személyes és „tárgyi” anyaga. Palota mindenképpen helyszín/tér, amely az idővel kölcsönviszonyba kerül, tér és idő egymást határozza meg, akár a mesei, a kaland- meg az elbeszélési idő. Ez részben előrevetítődik a cím jelzett szavában, amely-

nek többes száma ugyan nem jelez enigmatikusságot, de többféle értelmezési lehetőséget igen. Mivel az első megközelítésben az ifjú lány-szereplő álmairól lehetne töprengeni, még akkor is, ha „megálmodásai” részint manipulatív szándékkal születtek meg, az idézett egyiptomi halottas/álmos könyvről (mely egyébként más Krúdy-írásokban szintén fölbukkan) kitetszik, hogy nincs Judit és anyja birtokában. Az álom és az álmokra hivatkozás mégis éltető eleme a történeteknek, meghatározója a szereplői viszonyoknak, egyben belépést enged a sejtett/sejtetett, a kívánt, bár olykor titkolt világba. Az olvasás során ráébredhetünk arra, hogy nemcsak Judit sorsát, beszédét határozzák meg az álmok (álmai elmondását Radics Mária igényli, igaz, gyakorlati okból), a főszereplő Péter Pál utazása Palotára nem kevésbé az álomiság jegyében áll, már csak azért is, mert „igazi álmodozó”, majd Judit meséjét hallgatva, az elbeszélő elárulja: „megrögzött álmodozó”, aki a mesehallgatással együtt újraéli utazását. Péter Pált az utazás Budapest és Várpalota között kétellyel töltötte el, a valóságos idő és a megtett távolság „realitás”-át türelmetlenül fogadva, a Judit tolmácsolta Ezeregyéjszaka (Aladdin barlangja, a szultán, a szegény halász és az üvegben lakó szellem) megszólaltatása kizökkenti a realitásból, és a minap történetek újra-lejátszódásának képzeletbeli játékában megismerteti a mesei és a kalandidővel és térrel: a palotai-nagymamai szoba lesz tere és ideje az átéltek áthelyeződésének a képzeletbe, majd a megszemélyesítések, kép-pé válások egy metaforikus gondolkodás szereplőjévé avatják.

Ilyen módon a *Palotai álmok* részben odagondolható a századfordulós „valóság” és „látszat” egymást átható elgondolásába, a látszatba beleértvén a másképp látás, a „látszás” akarását, részben azonban a történetekben rejlő meseiséget példázza, mesén nem elsősorban a képtelent, a fantasztikusot, a hihetlent értve, sokkal inkább a mesévé alakulni kezdő, illetőleg az ok-okozati összefüggésekben túlmutató történetek esélyeit arra, hogy az egyszerűségből kiemelkedjenek. Erre látszik utalni a *Palotai álmok* Előhangjából vett mottó, amely a perszonális elbeszélő és az igencsak prózai foglalkozású állomásfőnök beszélgetésének részlete. Ugyanakkor felelet-kísérlet az elbeszélés nyitányaként szolgáló kérdésre: „vajon álmodnak-e még az emberek?/ És mit álmodnak?” A kérdést helyszínrajz követi, az elbeszélő „pozicionálja” önmagát, nem csupán az „egy kis dunántúli állomás”-t és az őszi estét je-

lőli meg kiindulópontul, hanem fölfesti mögé a tágabb helyszínt, az időt nem korlátozza egyetlen őszi estére, hanem létrehozza az elbeszélésre, a beszélgetésre, az álmokra kérdésre alkalmas időt. Ezután történik meg a szerepcsere, az állomásfőnök idézi meg Kisfaludyt (később szövesik majd Himfyről) meg Csokonait, hogy a tett meg az álmodozás, a „valóság” és a romantika egymásba játszhatóságán töprenkedjék az elbeszélő, hiszen „Manapság csak álmodják a regényességet.”

Mármost a regényesség többfelé nyit. Aligha számottevő tévedés a romantika körébe vonása, a romantikus cselekedetekkel azonosítása. De minthogy elbeszélő állítja a följebb idézett mondatot, a regénybe illő, regénytörténetes-jellegű jelentés sem zárható ki. Annál kevésbé, mivel az Előhang az állomásfőnök és az elbeszélő baráti vitáján kívül előkérszíti a történetet: az utóhang szerinti rövid passzus első mondata szerint: „E regényke első lapjain már megtalálta az olvasó a regény végét.” Azaz az Előhangban előbb egy távirat formájában megjelenő hír s szökött szerelmesekről, majd a szökött szerelmesek megjelenése már az elbeszélés része előrevetítéseként jelzi a történetet, amelyet önnön tézisze cáfolatául maga az elbeszélő fog (kénytelen?) elbeszélni.

S ha rátérünk a mottóra, ennek tagadását nem feltétlenül kell „negatívum”-ként elfogadnunk. Részint azért nem, mivel az „álmok” révén visszautal az elbeszélés címére, jelzőivel azonban rétegzetté teszi. Ám a címre utal az „erdőség” is, hiszen ennek az elbeszélésnek, de az elbeszélés tárgykörébe vágó többi Krúdy-írásnak is helyszíne a „zúgó Bakony” (amely a betyárok egykori menedékhelye éppen úgy, mint a róluk szóló elbeszélés: „mindig zúg, mint a mesebeli erdő”; „A zúgása, sóhajtása regeszerűen hangzik”; „Mintha szegény bujdosókat rejtegetne folyamatosan, mintha a betyárok énekét dúdolná”; az *Öreg idő* című novellából idéztem). A mottó azt tanúsítja, hogy az elbeszélő felszabadítja magát az időiség kötöttségétől: Csokonai népszerűségét még szembeállíthatja a jelen emberének közönyével, de a „regényesség”-et nem száműzheti, még ha az álomba utasítja is. De ezen a ponton idézi (a józan ész ellenében) az antikvitás isteneit, akik csak annyira rejtőztek el, mint a regényesség, ekképpen az álom és az erdőség helyeződik egymáshoz igen közel. Ez a feltételezés majd *A zöldfátyolos csatája* című fejezetben konkretizálódik. Péter Pál lassan-lassan tudatosítja megváltozott, de legalábbis változóban lévő helyzetét, az elbeszélő a maga

ráismeréseinek tudásával ruházza föl, és a palotai álmok értését kezdi számára lehetővé tenni. A 20. századi ember otthagya budapesti szállodáját, a nagymamai szálláson kényszerül arra, hogy a meseit, a természetit, a regényest, az álomit ne egyszerűen tudomásul vegye, hanem tanulja annak „nyelvét”. Félreértés ne essék: nem az irodalom (Csokonai, Kisfaludy, „Az álmok nem hazudnak” fejezetcím révén Petőfi és mások) téridejébe lép az elbeszélő, és lépteti be az elbeszélés szereplőit, noha az irodalom kontextualizáló tényező. Igaz, inkább „elő”-szövegként, a dichotómia beszédes jelződéseként funkcionál az írók, művek emlegetése. Ezúttal a már korábban említett „ellenpontos” szerkesztés kétféle nyelviségére hívnám föl a figyelmet. A vígjátéki, az alantasabb nyelvet a kiérdemesült színész-házaspár képviseli, egyben az ő nyelvük művisége, mesterkéltségi irodalmisága kizárja a meseit, a fantasztikusot, az álomit létezésükből. Ellenben Péter Pál útja a racionalitásból éppen az álomi, a regényes felé tart, az éjszakai, a titkolt, a regényes nyelven megszólaló tér (és idő) készletti töprengésre.

„Másrésről hallani kezdte a Bakony zúgását, amint az idegrendszerre megszokta az éjszakai időt. Zúgott, állandóan, kifogyhatatlanul az óriási, messzi erdőség. Mintha a falak is visszhangoznának az erdőzúgást. Fenyegetés, panasz, keserv, félelem volt a zúgásban, amely nem szűnt meg egy pillanatra sem. Mintha valamennyi fa megelevenedett volna a mai éjszakára, és lelkük, szívük minden panaszát, bűjét Péter Pállal óhajtották a messziségből megértetni. Majd valahol bagoly huhogott a ház körül, lépések hallatszottak az ablak alatt, a hold eltűnt valamerre, mert éjjel elmúltott.”

A meseibe, az álomiba, a fantasztikusba való beavatódás első stádiumát rögzíti az elbeszélés, előbb a fiziológiai tudomásulvétel, a századfordulós „idegek irodalmá”-ból származó megjegyzés, amelynek indoklása sem hiányzik. De aztán hangok veszik körül Péter Pált. Az elbeszélésből egyelőre nem tetszik ki, képes-e lefordítani önmagának a hangokat, a továbbiakban a szereplő kísértetre gyanakszik, a hallott történetek megingatják biztonságérzetét. A budapesti élet kiszámíthatóságához szokott Péter Pál nem leli meg az üzenet „dekódolás”-ának lehetőségét, tartózkodásának ebben a szakaszában legfeljebb babonás gondolatával válaszol az erdő zúgására. Az éjszaka azonban meghoz valamit neki, ami majd nem hagyja el: a nagymama elbeszélésében Judit apjáról be-

szél, „huncut”-ságáról, vele kapcsolatban egy „ősz öreg vándorlóról”, akinek „olyan fehér szakálla volt, mint a jó Istennek”. (Netán Mikszáth *Szent Péter esernyőjét* idézné föl az elbeszélés?) „De Szekszti elszökött előle a másvilágra.” Péter Pál félálomban ismétli a nagymama igéjét: „Elszökött”. Emlékeztetőül: az Előhangban beszélnek az elszökött szerelmesekről, utóbb a vendégségbe érkező Fátyol Erzsí vennie igen jó néven Péter Páltól, ha megszöktetné, a színésznő Kamilla emlékezik szökeéseire, s a megszöktetés megtörténik: Péter Pál Budapestre szökök Judittal. Ahhoz azonban, hogy idáig érjen a történet a két cselekményszálnak részint össze kell érnie, részint más-más vonatkoztatási rendszerben kell fölmutatnia a köznapi és a mesei konfliktuslehetőségeit.

A mesei és a köznapi – annak ellenére, hogy a kétféle nyelviséget, kétféle megszólalást, illetőleg a „figurativitás” kétféle változatát képviselik – olymódon hatolnak egymásba, hogy a különbségek következtében nem tagolják (esetleges egymással ellentétes) csoportokra a szereplőket, hanem jelzik a mesei mögött húzódó köznapit, illetve a köznapi átválthatóságát a meseibe. Már céloztam rá, hogy Radics Mária a családi titkok tudója, és a kifényesedő, történetté formálódó múlt előadásában (ha úgy tetszik) irodalomná szerveződik. A már idézett *Öreg idő* tételesen tartalmazza ennek a fajta, szóbeliségben szüntelenül alakuló epikának narrációs sajátosságait, azt nevezetesen, hogy a történetként elbeszél emlékezők lezáratlanok, lezárhatatlanok, mivel a jelenből tekintett múlt éppen az előadásban változtatja „alakját”, a beszéd nyelve sosem statikus, az epikai formák rögzítettségét állandóan oldja az élőbeszéd, az újra-mondás nem merő ismétlése a korábban elhangzottaknak. „Az öregek összekeverik a múltat a jelennel, a régi dolgokhoz hozzáálmodnak; kiszínezik, kifestik az elmúlt eseményeket, amelyek a maguk idejében éppen olyan szürkék, banálisak voltak, mint a mai események.” Talán nem fölösleges kicsit elidőzni ennél a mondatnál. Vajon az öregekről megkockáztatott megjegyzésben nem lehető-e meg az *Öreg idő* című elbeszélés és általában a Krúdy-próza narrációs stratégiája? Vajon nem minden megszólalás történetmondás, a „megtörténtek” funkcionálása nem hasonló módon következik be? S amit az elbeszélő az „öregek”-nek tulajdonít, ezúttal az elbeszélés címét („paratextusát”) figyelembe véve kijelent, nem olyan, az olvasót megcélzó közlés-e, amely figyelmeztet „élet és irodalom” (tudóskodva írhatnám

úgy is, hogy Dichtung und Wahrheit) lényegi különbözősége? A *Palotai álmokat* szem előtt tartva, ez a (korai) Krúdy-próza efféle narrációs értelemben nem előszövege-e az 1913-as regénynek? Folytatnám azzal, hogy a szóbeliség és írásbeliség ellentéte a változékonyság és a megrogzítás szembenállását hozza magával, minek következtében a szóbeliség előnyévé a variabilitás lesz: „Az én nagyanyám minden télen másképpen mesélte el a történeteit. Igaz, hogy a történetek mindig ugyanazok voltak: csakhogy azóta már hozzáálmodott, újabb és újabb emberekre emlékezett, akik később vagy előbb éltek, mint amikor a történet megeseett – és így keveredett össze a múlt a jelennel, a fantázia a valósággal.” A Krúdy-kutatás könnyedén olvashatná rá mindezt a Krúdy-próza jelentős hányadára, azonban amit hangsúlyozni kívánnék: gyanúsán több ízben íratik le a *hozzáálmodik* ige. S ebből az tetszik különösen fontosnak, hogy a főntebb megnevezett ige részint a *Palotai álmokra* nyit, részint bizonyos távolságot teremt az álomi és a „valóságos”-nak minősített közöltek között, a meseit, a fantasztikusait némileg közelebből szemlélve. Ugyanis a fejtegetés tartalmazza a fikcionálódás folyamát, hiszen a múlt és a jelen egymást korrigáló entitásként helyeződik el az elbeszélésben, noha az elbeszélés eleve kifestés, kiszínezés, mivel az események banalitásuknál fogva alkalmatlanok egy elbeszélésben kijelölt hely betöltésére. Ezért nem elég álmodni vagy megálmodni, a hozzáálmodás lesz nélkülözhetetlen feltétele a történetté válásnak. Az Előhangban a romantika-fosztotta korra panaszkodó elbeszélő számára jelenkori történés a szökött szerelmeseké, a történetet azonban hozzá kell álmodni, a banálisnak látszó eseményt az álom-tapasztalat felől kell kiszínezni, kifesteni, hogy elnyerje méltó alakját. Az elbeszélő efféle képzeleti körbe állítja Péter Pált, aki hasonlóképpen látja egybe a múltat a jelennel, a jelen tüneményét (ezúttal) irodalmi környezetbe illeszti, elmosva a különbséget a „magas” és a népszerű írásbeliség között, a Csokonai és Kisfaludy nevével, műveivel jegyzett szépirodalom s a *Családi kör* népszerű írásbelisége egyazon hozzáadás, hozzáképzelés, hozzáálmodás szolgálatában áll:

„A Judit szőkés-barnás haja, mint egy furcsa növénynek a levelei fodrozódtak csigákba. A század eleji képeken láthatók ilyen frizurával a hölgyek. Talán ő Róza a Himfy dalaiból? A szájának metszése élvágó merész, mint a delnőké, akikről hajdan a költő kobza zengett. A nya-

ka, mint a hattyúé. A kis emelkedésen, a költői tájon, a lila színű szőlőhegyen egyszerre olyannak látta Szekszti Juditot, amilyenek azokat a nőket képzelte, akikről Kisfaludy vagy Csokonai verselt.”

A szókincs árulkodó, az archaizáló, némileg emelkedett tónus, valamint a képzelésbe átjátszó belső monológ a ráismerésre készíti elő a szereplőt, az irodalmi utalások, a reminiszenciák egyben az időbeliség átrendezését teszik lehetővé, különös tekintettel az irodalmi meg a képzeleti térre. Ez természetesen visszahat az elbeszélés mikéntjére, a „hozzaálmódás” stratégiájára. Juditról a folytatásokban ekképpen képezel Péter Pál:

„Még szelíd és engedékeny mosolygása is a Családi kör-beli gyöngéd, leheletszerű úrhölgyek tulajdona volt egykoron. Hosszúkás keze, nyerges lába és keblének formája, amely a császárkörtéhez volt hasonlatos, a fodros szoknyácskáján és fehér harisnyás bokáján a megkötött félcipő, bizonyára Himfynek voltak mind adresszáva, aki valaha e tájon járt, és bús verseit írta a kesergő szerelemről. Most már pontosan tudta Péter Pál, hogy látta valahol Szekszti kisasszonyt...”

Egymást gyengítő állítások, a tagolatlan mesei időben létező jelenések emelik az irodalomba, távolítják el a „valóság”-tól Péter Pál gondolatait, értetik meg vele Judit álmait, segítik ahhoz, hogy a felettes énként funkcionáló Adamovics Páltól, emlékétől függetlenedjék, és elfogadja a palotai álmok meghatározta téridőt. Mikor a kert alatt elszökött a „házból”, a palotai éjszakán töprengve azonosul az éji tájjal, lesz része a mesei téridőnek, hiszi el a mese „igazságá”-t.

„A hold már magasan járt, és enyhe mozdulatlan volt az éjszaka, mintha valóban arra volna rendelve, hogy ebben az időben minden ember álmodjon a földön. Itt-ott egy kis csillag ragyogott, és a felhők enyhén fodrosak voltak, mint a régi költeményekben. A kis ér alig hallhatólag susogott a kert alatt, míg messziről a Bakony zúgott. A lány dombvidék, a völgyek fátyol alá bújtak. Ki tudja, tán most történik az a csoda, hogy a völgyben a szarkalábból levante lesz, és a vadrózsabokorból királykisasszony? Hiszen a mesék nem születnek ok nélkül.”

A történet, a mese lehetősége az elbeszélés, a történet létrejöttét eredményezheti. Azt ugyanis, hogy a meseinek véltből kibukik a köznap, az a „reális”, amely csupán kifestőjére, kiszínezőjére vár.

A vissza-visszatérő elemek motívumként pillérei a szerkezetnek, az ismétlődések funkciója a történet előrehaladásának biztosítása, anélkül, hogy a cselekményesség túlsúlyba kerülhetne. Emellett a költőivé változó tájban egyszerre zajlanak az érzékenység és a komikum körébe vágó jelenések, olyképpen, hogy a színész házaspár és a vendég színész nő prózája ellentéte Péter Pál racionalizmust mind távolabbra száműző magatartásának, Judit szerelmi álmai Radics Mária hideg számító-sába ütköznek. A történéseket lezáró cselekedet előtt Péter Pál még egyszer bejárja a palotai őszi estét, de immár az értés, az otthonosság tudatával, az önmagára találás jóérzésével. Ez egyben magával hozza, hogy teljes értékű párbeszédbe képes lépni a tájjal, megtanulja meghallani a természet nyelvét, „tudása” immár nem csupán a könnyen felfoghatóra szorítkozik, hanem az élettelennek gondoltba is belelátja az élet, önmagát egyszerre érezve mikro- és makrokozmosznak:

„Az őszi esték csendesek voltak ezidőtájt Palotán, mintha a nyárnak drága emlékei gyanánt itt maradtak volna, mint valamely szép, ifjú, halott nőnek fotográfiái. A hold útjában ragyogva jártak a csillagok, és ezüsthéjűük úgy érkezett le a földre, mint egy-egy csók azokra a szemekre, amelyek őket nézték. A szerelmes kedvű emberek különben is szeretnek mindenféle tulajdonságokat látni az élettelen tárgyokban. Péter Pál még a sötét, kerti útnak is örült, amelyen végigballagott. A kis fahíd pedig majdnem megsimogatta. A kertajtó sem nyikorgott, a vadrózsabokor félreállott. A kapufélfák a részegektől és a szerelmesektől szoktak csókot kapni.”

A történések gyorsan a végéhez közelednek, a kurta utószó visszatul az Előhangra („E regényke első lapjain már megtalálta az olvasó a regény végét.”), hogy aztán az érzékeny cselekményszál elvarrására ironikusba hajlítsa át a zárást, kimondja az addig csak valószínűsíthetőt, a szökést, Péter Pál életrajzát belefoglalva a rövid mondatba, regényhősnek nevezve meg. A budapesti bujdoklást hamar felváltja az ifjú pár visszatérése a tett színhelyére, ahol szinte semmi nem változott. S a záró mondat: „– Már egy hete várunk itt – dörmögte Radics János –, hol az ördögbe járatok?” egy eleddig mellékszereplő szavaival csengeti ki a regénykét, „akusztikailag” (*dörmögte*) kevésbé emelkedett tónusban, egy kijózanító, szintén kevésbé emelkedett kérdéssel. A palotai álmok feltehetőleg folytatódnak, immár az otthonossá lett táj védettségében.

Megtudtuk, hogy a mesék nem hiába, nem ok nélkül szerkesztődtek össze, a csoda megtörtént, a szarkalábból levente, a vadrózsabokorból királykisasszony lett.

Visszatekintve a boldog ifjúkorra, Várpalota is fölelevenedik, irodalmi táját Krúdy rajzolta rá a magyar irodalom térképére. Egy 1927-ből származó kis elbeszélése önnön emlékidézését idézi föl:

„Kis Várpalota: Ahonnan valaha a mesemondások és a szép lányok elszökdöstek az erre járó fuvarosok gyékényei alatt az ország minden tájéka felé: vajon mi maradt meg belőled? Valóban csak az a két regénykönyv őrizné emlékedet, a »Palotai álmok« és az »Ál-Petőfi« című, amelyeket hajdanán, bujdosásomban itt a Bakonyban írogattam.”

(Limes, 2007.)